

William Blake, "Εκδή", 1795. Έγχρωμο χαρτικό, 43,1 x 60,8 εκ., Tate Gallery, Λονδίνο.

Η ΜΑΓΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ιωάννης Πετρόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
ΠΤΔΕ, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Η Μήδεια, πλαισιωμένη από τις δύο θεραπαινίδες της, ετοιμάζει σε λήθη ένα ανανεωτικό μαγικό φίλτρο. Ρωμαϊκό αντίγραφο αναγλύφου, Ρώμη, Συλλογή Λατερανού, Μουσεία του Βατικανού. Το ελληνικό πρωτότυπο (420-410 π.Χ.), που αποδίδεται στον Αικαμένη, βρισκόταν πιθανώς στην Αγορά των Αθηνών, πάνω στο κιγκλίδωμα του ιερού των Δώδεκα Θεών.

Η ελληνική λέξη *μαγεία* προέρχεται από την παλαιο-περσική *maguš*, ονομασία που χαρακτηρίζει αρχικά ένα μέλος μιας αρχαίας μηδικής φυλής ή γένους ειδικευμένου σε θρησκευτικές λειτουργίες. Γνωρίζουμε ότι ο ευαγγελιστής Ματθαίος παραδεχόταν από *Μάγοι* ήταν καινοί αστρολόγοι, που γνώριζαν εμβριθώς τα μυστικά του ουρανού. Όμως, πολύ πριν από την αρχή της χριστιανικής περιόδου, το 480 π.Χ. σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, τα μέλη του γένους αυτού επιδόθηκαν σε απροσδιόριστες πρακτικές *φαρμακείας* (*φαρμακείσσαντες*) στις όχθες του ποταμού Στρυμόνα της Θράκης. Λίγο αργότερα, οι ίδιοι εξεμμένισαν τους θεαλλώδεις ανέμους στην κεντρική Ελλάδα ψάλλοντας επωδές ή ηγήματα (*καταειδόντες*)¹. Οι πράξεις αυτές σε κλασικές και μετακλασικές πηγές ονομάζονταν συχνά *γοητεία*, *φαρμακεία*, *μαγανεία*, ακόμη και *μαγεία*².

Εντούτοις η μαγεία δεν ήταν στην πραγματικότητα εισαγωγή από την Περσία. Στον ελληνικό κόσμο η αρχή της χρονολογείται σε κάποια άγνωστη εποχή και αποτελούσε πεδίο δράσης του ντόπιου κυρίως πληθυσμού, ανδρικού και γυναικείου. Γύρω στην εποχή του Ηράκλειτου (π. 500 π.Χ.) οι άνθρωποι αυτοί (ή τουλάχιστον οι άνδρες) ονομάζονταν *ίσως μαγοί*³. Αν όμως επρόκειτο για περιουδώντες επαγγελματίες, τα ονόματα που τους έδιναν πιο συχνά ήταν *γόης*, *μάντις*, *αγύρτης* κ.λπ. (Το άρθρο της S. Illes Johnston, στη σ. 16 της *Αρχαιολογίας*, πραγματεύεται τις δραστηριότητες της αποκλειστικά ανδρικής αυτής επαγγελματικής τάξης.)

Αν όμως η μαγεία δεν ήταν ένα μεταγενέστερο φαινόμενο, τότε δεν βρισκόταν στο περιβάριο ούτε της αρχαϊκής, ούτε της κλασικής, ούτε της ύστερης ελληνικής κοινωνίας. Όπως έδειξαν πρόσφατα ο D. Jordan και άλλοι μελετητές, την εποχή που ο Πλάτων ανέπτυξε την (κάπως περιθωριακή) φιλοσοφική θρησκεία του, ένα μεγάλο μέρος των Αθηναίων κατάρτιόταν τους γείτονές τους με μαγικές επι-

κλήσεις και διαδικασίες. Με την πάροδο του χρόνου, από την Ελληνιστική περίοδο και εξής, η μαγεία γινόταν όλο και περισσότερο περίπλοκη και "συγκρητική", αντλώντας πολλά στοιχεία από τις ανατολικές μυστηριακές θρησκείες και ιδίως από τις παραδόσεις της Εγγύς Ανατολής και της Αιγύπτου, όπως δείχνει ο William Brashear στο άρθρο του (σ. 29).

Πώς άραγε ασκούσαν οι αρχαίοι Έλληνες τη μαγεία; Το μόνο βέβαιο είναι πως είχε τείθει έξω από τη σφαίρα της επίσημης θρησκείας της πόλης. Οι τελετές της ήταν πάντοτε ιδιωτικές, και είχαν τον χαρακτήρα της μυστηριακής ή μυστικής θρησκευτικής πρακτικής. Δεύτερον, κινητοποιούσε, χειραγωγούσε κι ακόμα και εξανάγκαζε τους δαίμονες των νεκρών (*νεκυδαίμονες*) ή μερικούς (συνήθως χθόνιους) θεούς, μ' έναν αυτόματο, μηχανικό τρόπο. Μ' άλλα λόγια, έλειπε κατά κανόνα από τη μαγεία το στοιχείο της χάριτος ή ανταποδοτικότητας. Για τον λόγο αυτό οι έννοιες της ικεσίας ή ευχής είτε απουσιάζουν, για παράδειγμα από τους *κατάδεσμους*, είτε είναι εξαιρετικά σπάνιες. Ο Πλάτων χρησιμοποιεί τον αμφίσημο όρο *πείθειν* για να υποδηλώσει το πώς ο ασκών τη μαγεία "εξανάγκαζε" τους θεούς και τους δαίμονες να συμμορφωθούν με τις επιταγές του, που είχαν πάντοτε εγωστικό χαρακτήρα. Οι δραστηριότητές τους επεδίωκαν άλλοτε να προεβήσουν κακό (όπως στην περίπτωση της μαύρης μαγείας, μια μορφή της οποίας αρχικά χρησιμοποιεί η Κίρκη βλ. το άρθρο της Ν. Μαρινάτου, σ. 12) και άλλοτε καλό (βλ., για παράδειγμα, τη θεραπευτική δράση αρκετών μαγικών σφραγιδολιθών, στην οποία αναφέρεται ο Α. Nagy, σ. 34).

Επειδή η μαγεία είχε τη δυνατότητα να γίνει καταστροφική (κάτι που δεχόταν ρητώς ακόμη και ο Πλάτων), ενώ οι πρακτικές της ελάμβαναν χώρα έξω από την πόλη, ανατρέποντας συχνά τις δημόσιες θρησκευτικές μορφές και ιδέες, ήταν εξορισμού μία αντικοινωνική δραστηριότητα. Ο Wm. Brashear υποστηρίζει, όπως και η Iles Johnson, ότι το κίνητρο της μαγείας εν γένει ήταν ίσως ο φόβος, καθώς και η καταπίεση που ασκούσε πάνω στα μέλη της μια αγωνιστική, ανταγωνιστική κοινωνία. Επιπλέον, αρκετοί νόμοι και άλλα κείμενα, που χρονολογούνται από τις αρχές του πέμπτου π.Χ. αιώνα και εξής και απαγορεύουν την άσκηση της μαγείας, δείχνουν ότι οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι θεωρούσαν το φαινόμενο αυτό μέτρο ενός δυναμει επιβλαβούς υποσυνόλου θρησκευτικών δραστηριοτήτων. Παρά τον υποτιθέμενο όμως αντικοινωνικό, "ανεπίσημο" χαρακτήρα της, η μαγεία αποτέλεσε το υποβάθρο πολλών δόκιμων λογοτεχνικών έργων και πηγή έμπνευσης για τις εικαστικές τέχνες. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Α. Corso (σ. 22), είναι πιθανό πως ο ίδιος ο Προϊετέλης αλλά και άλλοι γλύπτες χρησιμοποίησαν μαγικά μέσα για να δημιουργήσουν ελκυστικά αγάλματα θνητών και θεών, που έμοιαζαν σαν να 'ταν ζωντανά.

Σήμερα που ο "ορθολογιστικός" αιώνας μας πλησιάζει προς το τέλος του, είναι περισσότερο από ποτέ επίκαιρο να θυμηθούμε πως η "κληρονομιά" του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού δεν εμπεριέχει αποκλειστικά μια δημοκρατική και ορθολογιστική αναζήτηση, αλλά περιλαμβάνει και πολλές μαγικές δοξασίες και πρακτικές, καθώς και μορφές μεσαιωνικές και νεότερης εποχής, όπως είναι εκείνες της μάγισσας και του μάγου⁴.

Είτε όμως, όπως υποστηρίζει σε πρόσφατη μελέτη ο ανθρωπολόγος M. Winkelmann⁵, οι μαγικές πρακτικές έχουν μια εμπερική βάση στην παραψυχολογία είτε όχι, η μελέτη της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής μαγείας αποτελεί ένα τεράστιο και συναρπαστικό κεφάλαιο της ιστορίας της θρησκείας και της κοινωνίας. Ο Wilamowitz αναφέρει εύστοχα πως αισθανόταν μια έντονη επιθυμία να μελετήσει την αρχαία ελληνική μαγεία για τον εξής λόγο: "για να κατανοήσω τους Έλληνες μου, για να μπορέσω να τους κρίνω αμερόληπτα"⁶.

Gustave Moreau (1826-1898), "Isis", 1895. Λάδι σε μουσαμά, 204 x 155,4 εκ., Μουσείο Orsay, Παρίσι.

Η σκηνή απεικονίζει τον Ιάσωνα τη στιγμή που, με τη βοήθεια της μήγισσας Μήδειας, καταρρίπτει να σκοτώσει το τέρας που φύλαγε το χρυσόμαλλο δέρας και να το αποκτήσει.

Σημειώσεις

1. Ηρόδ. 7, 113-114, 191.

2. Ο όρος *μαγεία* μαρτυρείται για πρώτη φορά, με απορριπτική σημασία, στο *Ελένη* εγκώμιον του Γοργία (DK 82 B 11, 10). Στον Θεόφραστο όμως (*Ιστορ. φυσ.* 9.15.7), ο πληθυντικός *μαγεία*, δηλ. "μαγικές τέχνες", δεν έχει τέτοια φόρση.

3. Ο Ηρόδης, DK 12 B14 χρησιμοποιεί τον όρο *μαγοί* με χλευαστική διάθεση, όπως και ο Σοφ. (Οιδ. τμήρ. 387, μέτρον... *μαχουραράφου*) και άλλοι συγγραφείς. Ο πληθυντικός τύπος *μάγισσας* μαρτυρείται ίσως στον Πλάτωνα στο *Δεμάριον*, του ύστερου 4ου αιώνα π.Χ., χωρίς όμως καμία αρνητική σημασία.

4. Για παράδειγμα, από την εποχή του Φθούου του L. Sprof (1815), που βασίζεται στο θρύλο του ομώνυμου νεαρού αλλά η απήχηση πηγή του είναι κατά μεγάλο μέρος στην ελληνορωμαϊκή μαγεία, περίπου 65 έτη πριν από το ίδιο θέμα έχουν συνταχθεί μέχρι σήμερα. Στις λογιότητες εδάλλου του Ρομαντισμού και στο μπλετό υπάρχουν αβήθων σχετικά παραδείγματα.

5. "Magic, a theoretical reassessment", *Current Anthropology* 23 (1), σσ. 37-66.

6. *Der Glaube der Hellenen*, τ. α' (Berlin 1931), σ. 10.